

ДОВГАНЬ А. І.,
аспірант юридичного факультету
(Приватний вищий навчальний заклад
«Львівський університет бізнесу
і права»)

УДК 343.98

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНЬОГО В ЗАЙНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ

У статті розглянуто теоретичні питання, пов'язані з криміналістичною характеристикою втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом. Детально проаналізовані такі складники криміналістичної характеристики: спосіб учинення злочину, місце та обстановка вчинення злочину, час учинення злочину, знаряддя й засоби вчинення злочину, предмет злочинного посягання, особа потерпілого, особа злочинця, типові сліди злочину.

Ключові слова: втягнення, жебрацтво, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, неповнолітній, сліди.

В статье рассмотрены теоретические вопросы, связанные с криминалистической характеристикой вовлечения несовершеннолетнего в занятие попрошайничеством. Подробно проанализированы следующие составляющие криминалистической характеристики: способ совершения преступления, место и обстановка совершения преступления, время совершения преступления, орудия и средства совершения преступления, предмет преступного посягательства, личность потерпевшего, личность преступника, типичные следы преступления.

Ключевые слова: вовлечение, попрошайничество, уголовное преступление, криминалистическая характеристика, несовершеннолетний, следы.

The article deals with theoretical issues related to the forensic characteristics of juvenile involvement in begging. The following elements of the forensic characterization are analyzed in detail: the method of committing a crime, the place and circumstances of the commission of a crime, the time of committing a crime, the tools and means of committing a crime, the subject of a criminal offense, the identity of the victim, the identity of the offender, typical traces of the crime.

Key words: recruitment, begging, criminal offense, forensic characteristic, minor, traces.

Вступ. Суспільна небезпечність утягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом полягає в тому, що дії, які його утворюють, посягають на суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моральності у сфері належного морального, інтелектуального та фізичного виховання й розвитку неповнолітніх. Такі дії дорослих негативно впливають на підростаюче покоління, несуть непоправну шкоду інтелектуальному та фізичному розвитку неповнолітніх, деформують у них моральні цінності, чим прищеплюють їм аморальні погляди й асоціальні ідеї. Вищі державні органи влади захищають інтереси неповнолітніх від таких посягань на законодавчому рівні. Прикладом тому є ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. № 2402-III, у якій зазначено, що

держава здійснює захист дітей від усіх форм насильства, втягнення в злочинну діяльність, примушування до жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо [1].

Як уважають теоретики та практики, на поведінку дітей впливають настанови дорослих, що за вчинення злочину діти не будуть покарані, оскільки вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Аналізуючи судову практику, можна зробити висновок, що в родині, в якій дитина отримує злочинний приклад – жебрацтво, пияцтво, бійки тощо, неповнолітній, засвоївши такі самі принципи поведінки й уважаючи їх нормою, в майбутньому стає злочинцем. Батьки через алкогольну чи наркотичну залежність, поганий матеріальний стан не можуть належним чином виховувати дітей, але часто усвідомлюють відповідальність за втягнення неповнолітніх у жебрацтво.

Над проблемою визначення сутності криміналістичної характеристики загалом і криміналістичної характеристики злочинів проти громадського порядку й моральності зокрема працювали такі науковці та практики, як Н. Антонюк, Р. Белкін, О. Васильєв, І. Вишнівський, І. Возгрін, К. Гавло, І. Герасимов, О. Дрозд, Я. Дякін, В. Журавель, Т. Ківалова, О. Колесніченко, В. Коновалова, С. Молицький, М. Панов, М. Салтєвський, О. Світличний, М. Селіванов, В. Танасевич, О. Татаров, І. Топольскова, О. Філіппов, В. Шепітько, М. Яблоков та інші.

Тому, на нашу думку, регулювання правовідносин, пов'язаних із утягненням неповнолітнього в жебрацтво, потребує не лише подальшого вдосконалення, а й вчасного, ефективного та правильного застосування заходів державного контролю, з метою недопущення вчинення незаконних дій щодо неповнолітніх. У зв'язку з цим удосконаленню підлягає й розроблення методик, побудова програм і моделей для ефективного розслідування злочинів, пов'язаних із утягненням неповнолітнього в зайняття жебрацтвом.

Постановка завдання. Метою статті є детальний аналіз основних елементів криміналістичної характеристики втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом, що значно допоможе слідчим та іншим органам і підрозділам у їхній практичній діяльності під час розслідування злочинів цієї спрямованості.

Результати дослідження. М. Яблоков зазначав, що криміналістична характеристика – це сукупність взаємопов'язаних загальних, індивідуальних рис злочину, які виявляються головним чином у способі, механізмі та обстановці його вчинення, в окремих рисах особи, його суб'єкта, а інколи й в інших ознаках злочинної дії. В. Гавло криміналістичну характеристику визначає як поняття різного ступеня абстракції, що містять різні рівні інформації стосовно злочину. Криміналістична характеристика, як уважає О. Колесніченко, є системою відомостей про криміналістично значимі ознаки злочинів цього виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові й перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування. В. Шиканов у криміналістичній характеристиці вбачає вірогідну модель, що використовується слідчим як об'єктивна інформація. На нашу думку, найбільш удале визначення криміналістичної характеристики запропонував Р. Белкін, який розумів під нею характеристику вихідної інформації, системи даних стосовно способу вчинення та розкриття злочину й типових умов його застосування, особи очевидного злочинця, очевидних мотивів і мети злочину, окремих обставин здійснення злочину (місце, час, умови) [2, с. 357–361].

Функція криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона сприяє розробленню окремих методик розслідування; визначенню напряму розслідування конкретного злочину; побудові окремих програм і моделей розслідування злочинів. Структура криміналістичної характеристики злочинів складається з таких елементів: спосіб злочину; місце та обстановка вчинення злочину; час учинення злочину; знаряддя й засоби вчинення злочину; предмет злочинного посягання; особа потерпілого (жертви); особа злочинця; типові сліди злочину.

Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом передбачена ст. 304 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Аналізуючи ознаки вказаного кримінального правопорушення, пропонуємо детально розглянути елементи криміналістичної характеристики, які, на нашу думку, мають найбільше значення для їх використання в практичній діяльності слідчого.

Спосіб злочину – це характер дій злочинця, що виражається в певній системі операцій і прийомів. Його структура охоплює способи підготування до злочинного діяння; способи його вчинення; способи приховування (маскування) [3, с. 183].

Як зазначається в ст. 14 КК України, готуванням (підготовкою) до злочину є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину [4, с. 15].

Типовими способами підготовки до вчинення злочину, пов'язаного з утягненням неповнолітнього в зайняття жебрацтвом, можна назвати такі:

1) послаблення або усунення контролю підлітка над своєю поведінкою та діями (спільне споживання спиртних напоїв, наркотичних засобів, одурманюючих речовин, лікарських препаратів);

2) вибір неповнолітніх, яких найімовірніше можна залучити до зайняття жебрацтвом (неповнолітніх, які раніше вчиняли протиправні діяння, підлітків із малозабезпечених сімей, сиріт тощо);

3) вияв дружньої підтримки неповнолітньому, з метою втягнути його в зайняття жебрацтвом;

4) прищеплення неповнолітньому інтересу до особливостей злочинного життя (проведення різноманітних бесід, розмови щодо покращення матеріального становища підлітка);

5) виготовлення, придбання, пристосування знарядь і засобів (наприклад, виготовлення підроблених документів про хворобу) тощо.

Щоб досягти злочинної мети, дорослі, знаючи конкретну життєву ситуацію, використовують такі особистісні якості неповнолітніх, як здатність легко підпадати під чужий вплив, піддатливість вмовлянням і загрозам, брак життєвого досвіду, нездатність критично оцінити поведінку інших осіб і власну тощо.

Спосіб учинення злочину свідчить про те, як саме особа здійснює суспільно небезпечне діяння, які прийоми, методи й засоби вона застосовує для цього. Спосіб учинення злочину характерний насамперед для злочинної дії як активної, вольової суспільно небезпечної поведінки особи. Дані про спосіб учинення злочину дають змогу повно встановити сліди, їх локалізацію, особливості механізму слідоутворення [3, с. 183–184]. Утягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом може бути вчинене способом погрози, шантажу, обману, переконання, поради, обіцянки тощо.

Зазначене кримінальне правопорушення полягає в умисному схиленні неповнолітнього до систематичного (не менше ніж три рази) жебракування в сторонніх осіб грошей або інших матеріальних цінностей. Воно має місце як у разі схилення підлітка будь-яким із названих раніше способів до самостійного жебрацтва, так і при залученні його до участі в такій діяльності спільно з дорослою особою [5, с. 905].

Важливість визначення способу втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом убачаємо з Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27.02.2004 № 2, де зазначається, що судам необхідно з'ясувати, які форми та способи втягнення неповнолітнього в учинення протиправних дій застосовувалися дорослою особою, характер фізичного або психічного примусу. Також указано, що під час визначення ступеня суспільної небезпечності такого злочину треба враховувати форми і способи втягнення, ступінь негативного впливу на нормальний розвиток і здоров'я неповнолітніх, а також інші заподіяні злочином шкідливі наслідки [6].

Однією з форм протидії розслідуванню є приховування злочинів. За змістом приховування злочинів можна поділити на такі групи:

- приховування злочинів шляхом утаювання інформації;
- приховування інформації шляхом знищення інформації;
- приховування злочинів шляхом маскування інформації з метою змінення уявлення про спосіб учинення злочину, особу злочинця;

– приховування злочинів шляхом фальсифікації інформації [3, с. 184].

Серед типових способів приховування, що можуть бути використані під час учинення цього злочину, можна назвати заходи, спрямовані на знищення підроблених документів, які використовувались неповнолітнім під час зайняття жебрацтвом; знищення грошей, речей, інших матеріальних цінностей, які неповнолітній здобув під час зайняття жебрацтвом і походження яких злочинець не може пояснити; утаювання інформації щодо знайомства з неповнолітнім, який був утягнений у зайняття жебрацтвом, тощо.

Місце та обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики дає змогу відповісти на запитання: «Де саме вчинено злочин?» Під час розслідування будь-якого злочину варто врахувати: а) місце, де відбувалися підготовчі дії до злочину; б) місце безпосереднього вчинення злочину; в) місце, де залишені сліди злочинного посягання; г) місце приховування слідів злочину, знарядь і засобів його вчинення, предмета злочинного посягання. Ознаки місця злочину визначаються видом посягання та його способом.

Обстановка місця вчинення злочину – це частина матеріального середовища, що містить, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні взаємовідносини між ними. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників [3, с. 184].

Вибір місця здійснення підбурювання неповнолітнього до зайняття жебрацтвом більшою мірою пов'язаний з емоційними компонентами й залежить від характеру зв'язків із неповнолітнім, видом злочинної діяльності, особистісними якостями неповнолітнього тощо. Дорослі можуть здійснюють дії щодо втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом у таких місцях: за місцем свого проживання; в місцях спільно проведеного дозвілля; у місцях навчання або роботи тощо.

Утягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом здійснюється як у денний, так і у вечірній і нічний час. Тривалість проміжку часу, під час якого здійснюються дії щодо втягнення, багато в чому залежить від особистості злочинця та особистісних якостей неповнолітнього [7, с. 54]. Час впливає на всі етапи виникнення, існування й використання доказової інформації. Урахування впливу часового фактора в процесі розслідування дає змогу визначити час події злочину; встановити часові зв'язки між фактами; з'ясувати черговість подій, дій або фактів; обчислити тривалість різних подій тощо [3, с. 184].

Утягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом вважається закінченим із моменту здійснення дорослою особою дій, спрямованих на втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом, незалежно від того, вчинив неповнолітній випрошування в сторонніх осіб грошей або інших матеріальних цінностей.

Знаряддя вчинення злочину – це предмети, використовуючи які, особа вчиняє фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти. Засоби вчинення злочину – це предмети матеріального світу, що застосовуються злочинцем під час учинення суспільно небезпечного діяння [8, с. 144–145].

У криміналістиці існує співвідношення та взаємозв'язок знарядь і засобів учинення злочину. Для вирішення питання про зарахування певного предмета до знарядь злочину необхідно врахувати, чи стосується він безпосередньо виконання дій, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину. Якщо предмет використовується під час учинення цих дій, то він буде знаряддям учинення злочину, якщо ж під час яких-небудь інших, пов'язаних зі злочинном, дій – засобом [5, с. 185].

Предметом злочинного посягання вважаються речі матеріального світу, впливаючи на які, особа посягає на ті чи інші суспільні відносини. Точне встановлення предмета злочинного посягання дає можливість відмежувати один злочин від іншого, суміжного з ним. Ті або інші ознаки предмета посягання можуть виступати як пом'якшуючі або обтяжуючі обставини одного й того самого злочину або перетворювати злочин на особливо тяжкий вид [4, с. 185].

Фактичне встановлення (фактична наявність) предмета злочину є однією з необхідних умов для застосування відповідної кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за так званий предметний злочин, і кваліфікації такого злочину як закінченого. У свою чергу, кваліфікація дій особи за втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом як за закінчений злочин можлива й без фактичного одержання винним грошей, речей чи інших матеріальних цінностей від використання неповнолітнього для зайняття жебрацтвом. Тому зазначені майнові блага знаходяться поза межами складу злочину (оскільки їх фактична наявність для кваліфікації злочину як закінченого в цьому випадку не вимагається), а отже, вони не можуть претендувати на таку ознаку складу, як предмет злочину. Вищевказане дає змогу зробити висновок, що втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом, варто зарахувати до так званих у науці кримінального права безпредметних злочинів [9, с. 133; 10, с. 100; 11, с. 49].

Що стосується особи потерпілого, то його система ознак має складну структуру й охоплює загальні демографічні ознаки (стать, вік, місце проживання, роботи або навчання, професія, фах, освіта тощо), дані про спосіб життя, риси характеру, навички і схильності, зв'язки і стосунки. Дані про потерпілого містять також відомості про його віктимність (схильність окремих людей ставати в силу низки обставин жертвами певних злочинів) [3, с. 185]. Потерпілим від досліджуваного нами кримінального правопорушення є неповнолітня особа незалежно від статі. Хоча в диспозиції кримінально-правової норми згадується про потерпілого у множині – «втягнення неповнолітніх», кримінальна відповідальність настає й у разі втягнення одного неповнолітнього в зайняття жебрацтвом [12].

Особа злочинця – це найбільш широке поняття, що відображає соціальну сутність особистості; складний комплекс, який характеризує ознаки, властивості, зв'язки, відносини, моральний і духовний світ людини у взаємодії із соціальними та індивідуальними життєвими умовами, що певним чином позначалися на процесі вчинення та приховування кримінального правопорушення [13, с. 21].

Ураховуючи вищевикладене і специфіку втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом, під час розслідування вказаного злочину необхідно досліджувати такі елементи криміналістичної характеристики особи злочинця: стать, вік, громадянство, освітній рівень, рід занять, сімейний стан, наявність неповнолітніх дітей, постійне місце проживання, минула злочинна діяльність, перебування на обліку в лікаря-нарколога, морально-психологічні якості. Усі ці елементи характеристики особи злочинця залежать не лише один від одного, а й від інших елементів криміналістичної характеристики цього виду злочинів. Так, вік і стать злочинця визначають його соціальний статус, психологічні особливості, коло спілкування. Рівень освіти й інтелектуальний розвиток часто позначаються на способі вчинення злочину, здібностях і навичках, що використовуються. Рід занять також зумовлює коло спілкування, інтересів, ціннісних орієнтацій тощо. Сімейний стан впливає на визначення потреб, зокрема тих, що зумовлюють мотив злочину. Відомості про минулу злочинну діяльність характеризують схильність до вчинення конкретних злочинів, а також відображають морально-психологічні якості злочинця [14, с. 10–11].

Стосовно особи злочинця, то багато таких осіб раніше були судимі, що дало їм змогу набути специфічних особистих якостей і кримінальний досвід. До таких якостей можна зарахувати:

- 1) стійку злочинну спрямованість;
- 2) систематичність скоєння злочинів із наростанням їх тяжкості;
- 3) прагнення залучення до злочинної діяльності нових і нових осіб тощо.

Діяльність раніше засуджених дорослих осіб із утягнення має цілеспрямований характер, їхні підбурювальні й організаційні зусилля докладаються для безпосереднього формування в неповнолітніх навичок «кримінального ремесла», інтересів і, в остаточному підсумку, намірів учинити злочин [15, с. 68].

Висновки. Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що, як свідчить статистика, розслідування втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом останніми роками

становить незначний відсоток. Але це не означає, що йому не потрібно приділяти уваги, особливо в теоретико-прикладному аспекті. У статті детально розглянуто основні елементи криміналістичної характеристики втягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом, що, без сумніву, стане в нагоді слідчим та іншим органам і підрозділам. Проблемних питань, пов'язаних із розслідуванням утягнення неповнолітнього в зайняття жебрацтвом, багато, тому, зважаючи на зміни в законодавстві та появу нових способів учинення злочину, подальші наукові дослідження в цьому напрямі є перспективними.

Список використаних джерел:

1. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
2. Криміналістика : [підручник] / [П.Д. Біленчук В.К. Лисиченко, Н.І. Клименко та ін.] ; за ред. П.Д. Біленчука. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Атіка, 2001. – 544 с.
3. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. видання для слідчих та дізнавачів] / [М.І. Панов, В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін.]. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Ін Юре, 2007. – 728 с.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
5. Кримінальний кодекс України : [науково-практичний коментар] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 1196 с.
6. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2011 № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL:<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>.
7. Ефимов М.П. Борьба із злочинами проти громадського порядку, суспільної безпеки і здоров'я населення / М.П. Ефімов. – Мінськ, 1971. – С. 53–54.
8. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.] ; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
9. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б.С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 230 с.
10. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М. : Академия МВД СССР, 1980. – 248 с.
11. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Х. : Выща школа, 1988. – 198 с.
12. Злочини, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують принцип вільного розвитку особистості та умови нормального розвитку і виховання неповнолітніх (ст. 304 КК) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <https://www.naiu.kiev.ua>.
13. Кудрявцев В.Н. Личность преступника / В.Н. Кудрявцев, Г.М. Миньковский, А.Б. Сахаров. – М. : Юрид. лит., 1975. – 178 с.
14. Кушпель Е.В. Проблемы и специфика расследования и предупреждения преступлений против семьи и несовершеннолетних : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Е.В. Кушпель. – Волгоград, 1998. – 22 с.
15. Горбатовський Є.Г. Кримінологічна характеристика втягнення неповнолітнього у вчинення злочину і практика розслідування / Є.Г. Горбатовський, Н.С. Матвеева // Прокурорська та слідча практика. – 2005. – № 1. – С. 13.

